

## **М. І. Донська**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

### **Героїчний світ ad absurdum**

**(щодо функції інтертекстуальності в оповіданнях Г. Е. Носсака)**

---

**Донська М. І. Героїчний світ ad absurdum (щодо функції інтертекстуальності в оповіданнях Г. Е. Носсака).** У статті досліджується специфіка інтертекстуальності у неоміфологічному творі на прикладі оповідання Г. Е. Носсака «Кассандра». Відсилка до міфу розглядається як системна референція в термінології М. Пфістера, проаналізовані якісні критерії інтертекстуальності у творі, ключовим з яких виступає діалогічність. У тексті взаємодіють античний героїко-міфологічний та сучасний світи, зіткнення яких породжує ефект абсурду та продуктивного нерозуміння.

**Ключові слова:** міфологічний сюжет, інтертекстуальність, системна референція, діалогічність, Носак, Кассандра

**Донская М. И. Героический мир ad absurdum (к вопросу о функции интертекстуальности в рассказах Г. Э. Носсака).** В статье исследуется специфика интертекстуальности в неомифологическом произведении на примере рассказа Г. Э. Носсака «Кассандра». Отсылка к мифу рассматривается как системная референция по терминологии М. Пфистера, проанализированы качественные критерии интертекстуальности в произведении, ключевым из которых является диалогичность. В тексте взаимодействуют античный героико-мифологический и современный миры, их столкновение порождает эффект абсурда и продуктивного непонимания.

**Ключевые слова:** мифологический сюжет, интертекстуальность, системная референция, диалогичность, Носак, Кассандра

**Donska Mariya. Heroic world ad absurdum (to the function of intertextuality in short stories by H. E. Nossack).** In this article is analyzed a specific character of intertextuality in a neomythological text by the example of the short story "Kassandra" by H.E. Nossack. Reference to the myth is considered as a system reference in the terms of M. Pfister; qualitative criteria of the intertextuality are analysed, a criterion of dialogicity is emphasized. That is a collision of two worlds, ancient myth and heroic vs. contemporary, which generates absurd and productive incomprehension in this text.

**Key words:** mythological plot, intertextuality, system reference, dialogicity, Nossack, Kassandra

---

Мета цієї статті – окреслити специфіку інтертекстуальності в неоміфологічному творі на прикладі оповідання Г. Е. Носсака «Кассандра».

Використання міфу у цьому оповіданні привертало увагу таких дослідників, як А. А. Панов [3], Т. А. Клопова та І. В. Іванова [1], І. Штефан [11], Е. Вільямс [12], але інтертекстуальність як метод дослідження не була застосована.

Перш за все, треба прояснити поняття неоміфологічного твору, оскільки термін «неоміфологізм» широко використовується у сучасному літературознавстві, позначаючи різні за своєю сутністю явища. Звернемося до одної з класифікацій художнього міфологізму, запропонованої Л. В. Ярошенко:

«1. Створення художником своєї оригінальної системи міфологем («Поминки за Фіннеганом» Джойса, п'єси та романи С. Беккета, поезія Єйтса).

2. Відтворення глибинних міфо-синкретичних структур мислення (порушення причинно-наслідкових зв'язків, поєднання різних часів і просторів, двійчастість та перевертність персонажів, яка має відкрити до- або понадлогічну основу буття (романи та новели Ф. Кафки, Х. Боргеса та ін.)).

3. Запозичення з міфології сюжетів, мотивів, образів, створення стилізацій та варіацій на теми, задані давньою міфологією» [5:44].

У рамках цієї статті буде розглядатися тільки третій тип міфологізму за цією класифікацією, а саме тексти, які використовують міфологічний сюжет (зазначимо, що використання слова «μῦθος» (в перекладі М.Л. Гаспарова на російську – «сказание», Б. Тена на українську – «фабула») саме в значенні джерела та частини будови художнього твору започатковане ще в «Поетиці» Аристотеля). Їх, в свою чергу, можна умовно поділити на два типи: твори, у яких міфологічні мотиви накладаються на дію, що відбувається у сучасній реальності, та твори, у яких дія відбувається у міфологічному просторі, який відповідно маркований. Найуживанішим маркером є імена героїв міфологічних сюжетів. У першому випадку міф проступає через «сучасну» реальність зображуваного світу, у другому – навпаки: «сучасна» реальність проступає через міфологічний сюжет.

У міфологічному просторі відбувається дія оповідання Г. Е. Носсака «Кассандра» (1948), у якому Телемах, Одисей, Пілад намагаються розгадати та збагнути історію Кассандри та Агамемнона, що відбулася наприкінці Троянської війни. У мініатюрі «В мене є тільки ти, Кассандро» [7], написаної у 1987 як своєрідне повернення до оповідання «Кассандра», навпаки,

основним є реальний план: письменник читає свої твори у невеликому місті, і одна з слухачок питає його, чи *насправді* він пережив все, про що пише. Відчуття реальності підкреслюється подвійним кодом: в оповіданні вихідною є ситуація читання оповідань, тому «основний простір тексту сприймається як «реальний»» [2:112]. Потім у цю «реальність» втручається міфологічна постать Кассандри, яка чекає на письменника на одному з поверхів готелю, тої самої Кассандри із занадто вузькими стегнами, яка була описана у оповіданні 1948 року, і вона є більш *насправді*, ніж жінка, що про неї питала. Письменник, який перед цим читав свої твори захопленим читачам, є саме той, хто має померати з Кассандрою разом вже три тисячі років. Ми знаходимося не у міфологічному світі, а у повсякденній реальності, в яку, проте, втручається міфологічна постать і перевертає цей світ з ніг на голову.

Посилання на міфологічний сюжет міститься вже у назві оповідання «Кассандра». Але назва ще не роз'яснює, чи відбуватиметься дія у сучасній реальності (як, наприклад, у «Уліссі» Джойса) або у міфологічній. Оповідання починається з питання «Що нам за діло до Кассандри?», яке ставить батько перед своїми дружиною та сином у розмові. Вже після називання війни під Троєю та Ітаки у четвертому абзаці читач здогадується, про яку родину йдеться, а у восьмому абзаці оповідач прямо називає себе сином Одисея.

Таким чином, оповідання одразу спирається на знання читачем широкого спектру міфічних подій: з троянського циклу міфів, міфів про повернення Одисея, а також, як вказує подальший розвиток історії, міфів про історію дому Атридів.

Знання цих міфів не спирається на одне текстуальне джерело, але на цілий комплекс іноді навіть неусвідомлених джерел (як це найчастіше буває із прецедентними текстами, яким є античний міф для західної культури). Таку форму інтертекстуальності Манфред Пфістер [10] називає **системною референцією** на відміну від індивідуальної референції, яка відсилає до одного чітко окреслюваного тексту. Манфред Пфістер окремо зазначає, що посилання на міфи та архетипи є, на його думку, типом системної референції, хоч і найбільш абстрактним, оскільки «(1) Міф є більш, ніж зібрання окремих мотивів, але поєднання їх у систему, а також оскільки (2) міфологічний текст майже ніколи не відсилає до одного окремого тексту, у якому міф вже є відображенням, але до цілої низки варіантів» [10:56]. При цьому наголошується, що міф є сам по собі вже інтертекстуальним феноменом, бо складається з варіантів, зафіксованих в різних текстах

і тільки потім зібраних у збірки на кшталт приписуваної Аполлодору «Міфологічної бібліотеки».

Випадок системної референції в оповіданні Г.Е. Носсака все ж можна чіткіше окреслити, ніж як просто відсилку до античної міфології в цілому. Оповідання спирається не на міфи творіння, не на міфи про богів, а тільки на міфи про героїв з декількох зазначених циклів. Ці міфи зафіксовані, перш за все, в епосі (Троянська війна, постать Одиссея) та трагедії (історія дому Атридів). Системна референція до цих міфів полягає у тому, що в разі називання імені міфологічного героя у свідомості читача виринає цілий комплекс подій, пов'язаних з цим героєм, а також приблизна картина світу, яким він описаний в епосі та трагедії.

Манфред Пфістер пропонує також систему з шести якісних критеріїв, за якими можна провести аналіз інтертекстуальності у тексті (це референціальність, комунікативність, авторефлексивність, структурність, селективність, діалогічність).

Оповідання «Кассандра» має високий рівень **референціальності** та **структурності**, оскільки відсилки до міфу не є поодинокими, що наводяться в якості прикладу або порівняння, вони пронизують текст в цілому (вся дія відбувається в рамках міфологічного сюжету) і охоплюють досить широке коло міфів (пор. кількість міфологічних імен та назв, які застосовані в тексті: Кассандра, Телемах, Одиссей, Пенелопа, Ітака, Пілад, Орест, Агамемнон, Менелай, Троя, Феб, Елена, Мікени, Егіст, Спарта).

Завдяки використанню загальновідомих імен і назв забезпечується високий рівень **комунікативності**: вони легкі для сприйняття читачем, одразу недвозначно маркують інтертекстуальну відсилку до міфу, стає зрозумілим, про який цикл міфів йдеться. В той же час **селективність** є невисокою, оскільки відсилка відбувається здебільшого на загальні відомості, а не на деталі та дрібниці.

Цікавим є те, що інтертекстуальний характер тексту певним чином авторефлексивно прокоментований у ньому. Так, Телемах вказує на пісні, які створюють піснярі (читач одразу ототожнює їх з аедами і може припускати навіть завуальовану відсилку до Гомера), і таким чином ніби зсередини натякає на процес творення міфу, з якого описані Телемахом події відомі сучасному читачеві.

Zum Beispiel sind da die Dichter, die überall umherreisen und nachforschen, um dann Lieder aus dem, was sie gehört haben, zu machen. <...> Besonders an einen denke ich; seinen Namen habe ich vergessen; ich glaube, er stammte aus Kleinasien oder von den Inseln davor [8:65].

Також є поети, які всюди їздять і про все розпитують, щоб потім з того, що почули, зробити пісні. <...> Більш за все я згадую про одного; його ім'я я забув; здається, він походив з Малої Азії або островів неподалік (тут і далі переклад з німецької наш – М. Д.).

Цей та декілька інших натяків на процес творення усталеної версії міфу можна вважати проявами **авторефлексивності** як одного з критеріїв оцінки інтертекстуальності.

Під **діалогічністю** Манфред Пфістер розуміє те, наскільки великою є «семантична та ідеологічна напруга» [9:29] між текстом та його інтертекстуальним джерелом. Цей останній критерій є, на наш погляд, ключовим для аналізу обраного тексту.

У тексті розкидані дрібні розбіжності із усталеною версією міфу: не Орест вбиває свою матір, а вона випадково йде з життя під час заколоти, Орест просто довго мандрує, а не поневіряється, ховаючись від Ериній. Такі відмінності актуалізують знання канонічної версії міфу та підкреслюють позицію оповідача, який перебуває всередині ще не усталеного міфу.

Проте найсуттєвішим доповненням до канонічного сюжету, яке зробив Г.Е. Носсак, є те, що Кассандра відкриває Агамемнону його долю. Зовнішня канва подій від цього не змінюється: Агамемнон і Кассандра прямують до Мікен, де їх вбивають Егіст і Клітемнестра. У долі Кассандри підкреслюються дві таємничі події, в яких намагаються розібратися інші герої: зустріч з богом, Фебом, який добивався любові Кассандри і від якого вона втекла; смерть разом з Агамемноном, який, знаючи про свою долю, не зробив ніяких спроб опору.

Психологічне обґрунтування цих двох подій стає центром роздумів Одиссея, Телемаха, Пілада: чому Кассандра та Агамемнон вчинили саме так.

„Erkläre mir doch, denn als Mann kann ich das nicht wissen: Aus welchem Grunde würde sich wohl ein junges Mädchen einem Gotte verweigern, der um sie wirbt?“. [8:66]

Але поясни мене, адже я, як чоловік, не можу цього знати. Через що молода дівчина може відмовити богу, який її добивається?

Wir Heutigen wundern uns darüber, warum Agamemnon, wenn er doch so genau gewusst hat, was ihm bevorstand, <...> keine Gegenmaßnahmen ergriff. <...> Die einzige Erklärung ist, daß er müde war [8:87].

Ми сьогодні дивуємося, чому Агамемнон, якщо він так точно знав, що на нього чекає, <...> не вжив жодних запобіжних заходів. <...> Є тільки одне роз'яснення: він втомився.

Поведінка Агамемнона (за умови, що він точно знав про події, які на нього чекають) є без-

глуздою, абсурдною з точки зору античного героїчного світу, у якому не існує таке поняття, як психологічна втома від десятирічної війни та відповідальності. Дійсно, як може античний герой іти, як баран, на смерть, не заради слави, а знаючи, що його сокирою вб'є жінка. Так само острах юної дівчини як психологічний мотив відмови богу є чужим героїчному світові.

Полемічним по відношенню до античної традиції є власне увага до внутрішнього світу людини, якій протистоїть виразний антипсихологізм гомерівського епосу. В. Н. Ярхо наголошує: «...те, що так зрозуміло сучасному читачеві, який знає Толстого, Достоевського і Чехова, викликало, напевно, надзвичайне здивування в творця «Іліади». Нерозвиненість суспільних відносин «гомерівської епохи», тісний зв'язок людини з обштинним колективом не створювали необхідних передумов для розуміння внутрішнього світу індивідуальної людини. Тому Гомер – чудовий майстер життєво достовірного зображення зовнішніх проявів почуття – ще не в змозі осмислити їх як результат психічної діяльності людини» [6:39].

У систему героїчного міфологічного світу втручається сучасний психологізм, поєднаний із описом підкреслено «людяних», недосконалих рис персонажів (пор. опис зовнішності Одиссея, Агамемнона, Кассандри, Елени). В описі зовнішності Одиссея Телемах прямо протиставляє свою точку зору усталеному міфологічному погляду:

Sie denken, ein Held, der den Trojanischen Krieg mitgemacht hat, muß unbedingt groß und schlank gewesen sein. Aber er war kleiner als ich und eher ungesetzt. [8:68]

*Вони думають, що герой, який брав участь у Троянській війні, має обов'язково бути високим та тонким. Але він був нижчий за мене та скоріше осадкуватий.*

Так само діалогічно описане, наприклад, ключове для героїчного світу поняття війни. Війна, яка є центром героїчного світу, витоком честі та слави гомерівських героїв, у цьому оповіданні асоціюється з жирними мухами, запахом полонених жінок та безкрайньою втомою. Агамемнон радий, що припинив її. «Осучаснено» описані також стосунки з жінкою: юний Телемах має дівчину у порту, до якої він втікає ночами; боротьба Агамемнона і Ахіллеса за Брісеїду згадується як давня сварка за жінку, з якими поведження на війні було простим.

Важливим проявом діалогізму є також використання лексики розмовного стилю, який виразно протистоїть піднесеності стилю епосу або

трагедії (пор., наприклад, лексеми *Bursche* – хлопчина, *Ordnung schaffen* – наводити порядок та ін.) Оскільки «[п]ри вживанні в «нетиповому контексті» стилістично забарвлена лексика асоціюється з тою сферою вживання і тою «моделью дійсності», для якої вона є типовою» [4:20], лексичний склад мови підкреслює протистояння міфологічного і сучасного світів у творі. Таким чином, у зображенні подій, психологічного світу, зовнішнього вигляду, мови персонажів підкреслюється людське на відміну від героїчного (хоча в цьому світі присутні боги, зустріч з якими може змінити життя людини). У свою чергу, увага до «маленької людини», її слабкості, втоми, безглуздості життя протиставляється як риса в широкому розумінні сучасної літератури античним трагедією та епосу, в яких описані «кращі за нас» люди.

Підсумуємо деякі специфічні риси інтертекстуальності досліджуваного нами неоміфологічного тексту.

а) Взаємодіють не тексти, а цілі комплекси, які включають міфологічний сюжет, пов'язану з ним систему цінностей, реалій, поведінки у героїчному світі. б) Високий ступінь референціальності та структурності встановлюють та зміцнюють систему міфологічного героїчного світу, який одразу «підривається» основною характеристикою інтертекстуальності у творі – її діалогічністю. В неоміфологічному тексті відбувається зіткнення двох систем: античної, яка домінує у структурі твору, і сучасної, що піддає її сумніву. Текст стає експериментальним майданчиком, на якому у давній світ втручається світ сучасний у різних його аспектах: психології, предметного світу, лексики і т.п. в) Завдяки цьому виникає ефект абсурду: поведінка Агамемнона та Кассандри абсурдна, безглузда з точки зору того світу, в який уміщена, з точки зору системи героїчних цінностей. Абсурд викликає продуктивне нерозуміння: те, що не вкладається в певну систему, змушує переосмислити її, розширити її межі. Так, завдяки нерозумінню та непорозумінню, невідповідності двох світів обидва з них отримують новий вимір: героїчний світ збагачується внутрішнім психологізмом героїв, сучасний світ підноситься від межування з героїчним та божественним, яке треба осмислити і збагнути.

Цікавим для подальшого дослідження є специфіка інтертекстуальності у інших неоміфологічних творах Г. Е. Носсака («Некійя», «Орфей і...» та ін.) та компаративний аналіз цих творів та неоміфологічних текстів інших авторів.

## Література

1. Клопова Т. А. Античные мотивы в новеллистике Г. Э. Носсака / Т. А. Клопова, И. В. Иванова // Межлитературные связи и проблемы реализма : Межвуз. сб. / отв. ред. И. В. Киреева ; Горьк. ун-т. — Горький, 1988. — С. 45—56.
2. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Лотман Ю. М. ; [подг. текста Н. Злыдневой, Н. Гринцера]. — М. : Гнозис ; Прогресс, 1992. — 272 с.
3. Панов А. А. Миф в прозе немецкого экзистенциализма (Г. Казак и Г. Э. Носсак) : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / Панов Антон Александрович. — М., 2005. — 174 с.
4. Стырина Е. В. Имитационный интекст как инструмент интертекстуальности (на материале англоязычного рассказа) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Стырина Елена Вячеславовна— М., 2004. — 186 с.
5. Ярошенко Л. В. Неомифологизм в литературе XX века : уч.-метод. пос. по одноим. спецкурсу для студентов специальности Г.02.02.00— Русский язык и литература / Л. В. Ярошенко ; МО Респ. Беларусь, Гродненский гос. ун-т им. Янки Купалы ; [рец. : Ємельянова С. А., Кузьмина С. Ф.]. — Гродно : ГрГУ, 2002. — 103 с.
6. Ярхо В. Н. Древнегреческая литература : Эпос. Ранняя лирика / В. Н. Ярхо ; [ред. И. В. Пешков]. — М. : Лабиринт, 2001. — 368 с. — (Ярхо В. Н. Собрание трудов / В. Н. Ярхо). — (Серия «Античное наследие»).
7. Nossack H. E. Ich habe nur dich, Kassandra / Hans Erich Nossack // Aus den Akten der Kanzlei Seiner Exzellenz des Herrn Premierministers Tod: Glossen und Miniaturen I / Hans Erich Nossack ; [hg. v. Ch. Schmid]. — Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1987. — S. 160—161.
8. Nossack H. E. Kassandra / Hans Erich Nossack // Interview mit dem Tode / Hans Erich Nossack. — Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1963. — S. 62—93.
9. Pfister M. Konzepte der Intertextualität / Manfred Pfister // Intertextualität. Formen, Funktionen, anglistische Fallstudien / Hrsg. v. Ulrich Broich, Manfred Pfister ; unter Mitarb. v. Berndt Schulte-Middelich. — Tübingen : Niemeyer, 1985. — S.1—30.
10. Pfister M. Zur Systemreferenz / Manfred Pfister // Intertextualität. Formen, Funktionen, anglistische Fallstudien / Hrsg. v. Ulrich Broich, Manfred Pfister ; unter Mitarb. v. Berndt Schulte-Middelich. — Tübingen : Niemeyer, 1985. — S. 52—58.
11. Stephan I. "Was geht uns Kassandra an?" : Zur Funktion des Mythos in Hans Erich Nossacks frühen Nachkriegstexten / Inge Stephan // "Dann waren die Sieger da" : Studien zur literarischen Kultur in Hamburg 1945—1950 / Hrsg. v. Fischer L. — Hamburg : Dölling & Galitz, 1999. — S. 111—129.
12. Williams A. Hans Erich Nossack und das Mythische : Werkuntersuchungen unter besonderer Berücksichtigung formalmythischer Kategorien / Andrew Williams. — Würzburg : Königshausen & Neumann, 2004. — 242 s.